

Spring min snälla ren på ryska

Dagens jubilar, Juha Janhunen, har väl knappast sysslat så mycket med renar och renskötsel under sina sextio levnadsår, men att han har åkt med renskjuts, fann jag bevis på i mitt fotoalbum. För tio år sedan besökte Juha med sin dotter och sin hustrus släktingar Rovaniemi och på polcirkeln tog de sig en åktur i en ackja med en ren som dragdjur. Det är inte så många av dagens språkforskare som har åkt med ren.

För någon tid sedan råkade jag i en bok av Temira Pachmuss lägga märke till ett kort omnämnande att en rysk poet i början av 1800-talet, Wilhelm Küchelbecker (1819) har skrivit en dikt, vars titel på engelska lyder A Song of a Lapp. Detta väckte mitt intresse. Hur kommer det sig att en rysk poet, som hade tyska rötter, men vars modersmål var ryska, har skrivit en dikt om en same?

Jag tog först reda på vad Küchelbecker hade med Finland och samerna att göra. Han var född år 1797 i St. Petersburg, tillbringade sin barndom i Estland, återvände sedan till St. Petersburg, där han gick i skola i Tsarskoje selo. Hans skolkamrat var Pusjkin. År 1825 deltog han i dekabristupproret, som misslyckades. Han flydde till utlandet, men fängslades i Warszawa, ställdes inför domstol och dömdes till döden och satt i fängelse bl.a. på Sveaborg. Dödsdomen verkställdes inte utan efter 10 år i fängelse förvisades han till Sibirien och dog i Tobolsk 1846. Innan han skrev denna dikt hade han alltså bott i St. Petersburg, som då var ännu närmare Finland än i dag och också någon tid i Estland, men mera kontakter till Finland och samerna har jag inte funnit.

Innan han började syssla med politik hade han utgivit dikten Pesn Laplandtsa (Песнь Лапландца) (Lappens sång). Dikten utkom år 1815 i serien Амфион. Fyra år senare utgav han en ny version av dikten, nu med titeln Pesn Loparja (Песнь Лопаря), och den utgavs i serien Сын отечества.. Titeln på dikten är försedd med en fotnot, som säger ”denna dikt är redan tryckt år 1815 i Amfion; här är den rättad”.

Jag skickade en förfrågan till några specialister på rysk diktning om de känner igen denna dikt. Jag fick snabbt svar att det här är ju den bekanta jul-sången ”Spring min snälla ren” i rysk översättning. Jag fick också information om att det finns en artikel, som behandlar tillkomsten av denna dikt. Rubriken på artikeln, som är skriven av M. G. Mazja (М. Г. Мазья), lyder i översättning En tidig, översatt dikt av V. K. Küchelbecker ”Lappens sång”. Mazja säger att själva temat med en lapsk (samisk) sång var välbekant i den europeiska och ryska litteraturen redan på 1700-talet. (Mazja 1982: 160–164.)

Juha med dotter och släktingar kör med ren i Rovaniemi. Foto: Leif Rantala.

Det är alltså frågan om de diktjojkar (eller sånger eller jojkar), som professor Johannes Schefferus (1621–1679) i Uppsala hade upptecknat av samnen Olof Mattsson (Olaus) Sirma (f. ca 1660 i Kemi lappmark, d. 1719). Sirma meddelade om två diktjojkar, Kulnasatj, min lilla vaja (på samiska Kulnasatz nirásam) och Må solen lysa varmt på Ekorrvattnet! (på samiska Mårse faurog). Den samiska forskaren Israel Ruong betecknade den första jojkdikten som ”en kärlekssång om vintern” och den andra som ”en kärlekssång om sommaren”. (Ruong 1969: 163–164) Med tiden blandade man ihop dessa båda dikter till en enda dikt. Schefferus verk ”Lapponia”, som innehåller dessa två diktjojkar, utkom på latin år 1673, på franska 1678, på ryska först helt nyligen, 2008. (Schefferus 2008.) På tyska utkom verket 1675 men översättaren är inte känd (muntlig uppgift från Ilkka Paatero). Den ryska översättningen av hela boken var färdig 1929, men det tog 80 år att få den tryckt. I ett brev (dat. 7.10.1929 Murmansk) till K.B. Wiklund skriver forskaren Vasilij Alymov att översättningen från latin till ryska nyligen hade blivit färdig och att den var gjord av Vladimir Zolotilov, men i förordet till Schefferus Lapponia på ryska från 2008, nämns också språkgranskaren, A.Z. Zverev. Zolotilov var medarbetare vid Sovjetunionens vetenskapsakademi. Översättningen var gjord direkt från latinet och upplagans storlek var 1929 två exemplar! (Alymov 2006, 19–21) På svenska utkom Lapponia år 1956 och på finska 1963. På samiska har verket ännu inte utkommit.

J. G. von Herder hade gjort fyra översättningar till tyskan av dikterna i Schefferus verk, (Ein Lappländisches Lied 1771 och 1773 en dikt med samma namn och till slut Ans Rennthier och Die Fahrt zur Geliebten 1778). Herder

skryter över samernas musikalitet. Han skriver att den samiska pojken, som inte är skrivkunnig och knappt känner till gud, sjunger bättre än major von Kleist, emedan samens improviserar sin sång medan han vandrar omkring i snön med sina renar på väg till Orrajärvi, där hans älskade väntar på honom.

De ryska översättningarna av dessa kärlekssånger var dock främst gjorda via C.E. von Kleists bearbetning till tyska trots att von Kleist utgivit bara en dikt, *Lied eines Lappländers*, publicerad 1758 i verket *Neue Gedichte vom Verfasser des Frühlings*. Till råga på allt hade von Kleist inte översatt Sirmas dikter utan en engelsk dikt från 1739 av Elisabeth Rowen "A Laplander's Song to his Mistress". I mindre grad utnyttjade man Herders tyska översättningar. År 1799 utkom en anonym prosaöversättning till ryska under rubriken *Pesni laplandtsa*. År 1801 utkom P. Lvovs prosaöversättning *Pesni lappontsa*.

Vad är då orsaken till denna mängd av översättningar av dessa samiska diktjojkar i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet? Mazja förklarar detta fenomen med en allmän sentimentalism i litteraturen och en dragning till det "vilda". Christian Voss har t.ex. vid sidan om dikten om samens, placerat en kärleksdikt "Kannibalens sång". Dikterna utkom efter von Kleists död i verket *Des Herrn Christian Ewald von Kleist sämtliche Werke*. (Mazja 1982: 160.)

Drygt tio år efter Lvovs prosaöversättning utkom sedan Küchelbeckers första variant, *Pesn Laplandtsa*, och sedan fyra år senare en ny version som nu kallas för *Pesn Loparja* med tillägget *Pri nastuplenii zimy* (När vintern faller på). Orsaken till förändringen av det ryska namnet på samerna är oklar. I dagens ryska är benämningen *лапландец* ("lapplänning") föråldrad även om den förekommer. Så sent som år 2005 utkom det en översättning av en engelskspråkig bok, *The Lapps*, och titeln är översatt med *Лапландцы* på ryska. Om ordet *лопарть* (*lapp*) kan man i dag konstatera att termen är både föråldrad och pejorativ. *Pomorerna*, den gamla ryska befolkningen på södra sidan av Kolahalvön använder termerna *лопть*, *Лопть* (*lapp*, område där lapparna bor) och *лопарть* (pl. *лопарти*, fem. *лопартка* (*lapp*, *lapska*)). Kanske Küchelbecker har ansett att termen *лапландец* var alltför vetenskaplig och därför ändrade han den till *лопарть*. Den nuvarande benämningen på samerna (*саамы*, *саами*) började man ta i bruk på 1920-talet i Sovjet. (Mazja 1982: 160–161.)

Skillnaderna mellan första och andra utgåvan av Küchelbeckers dikt är rätt så stora. Han har i den andra upplagan fått mera nordlig kolorit i texten och han tar oväntat med en ort, som alls inte finns på samiskt område, *Irtysh*. Han skriver "zairtysjskaja storona" (områdena bortom *Irtysj*), alltså i Sibirien. Användningen av det ortnamnet ska inte tas så bokstavligen, utan mera som ett allmänt uttryck för nordliga platser. Man hade vid den tiden ett ganska stort intresse för urfolken i Sibirien och 1822 utgavs den första lagen som gällde de nordliga urfolken i Ryssland. Küchelbecker ville också ha färre slaviska uttryck i texten och mera nya och moderna uttryck. Samtidigt märker han det olämpliga i att ha ett icke-ryskt ord "laplandets". Långt senare, år 1833, när han hade läst sin gamla diktöversättning *Lappens sång*, så betecknade han den som ett "ученический" elevarbete. (Mazja 1982: 164.)

I dikten finns ett personnamn, Zami. Man är frestad att tro att detta är detsamma ord som samerna har som egen benämning, *sápmi*. Men att döma av litteraturforskare har Zami ingenting med *sápmi* att göra, utan ska vara en beteckning på något kvinnligt väsen, som diktens subjekt (samen) talar till. Detta uttryckssätt lär ska komma från tyska litteraturen.

I den tvåspråkiga antologin (samisk-finska) ”Skabmatolak” över samisk litteratur i Finland skriver författarna följande om Olaus Sirma: Hans kemilapska sånger, som publicerades 1673 av J. Schefferus i boken *Laponia*, blev kända över hela Europa i ett flertal översättningar och bearbetningar (vilka de viktigaste är Goethes *Nähe des Geliebten* och Franzéns *Spring min snälla ren*.) I Amerika har H. W. Longfellow använt dessa temata i sin produktion. (Aikio, Itkonen, Sammallahti 1974: 28–29.)

Frans Mikael Franzén var född i Uleåborg 1772, men redan vid 13 års ålder kom han till Åbo för att studera. Vid 20 års ålder blev han docent i värtalighet, 1793 sändes han till Stockholm för att studera hos den berömda poeten Johan Henrik Kellgren, kom tillbaka till Finland, men reste sedan till Europa, tog intryck av den franska revolutionen. Efter det Ryssland erövrat Finland 1809, skrev han en hyllningsdikt till kejsaren, som dock ansåg honom som opportunist. Detta var en av orsakerna till att Franzén 1811 flyttade till Sverige, fungerade där som präst och dog 1847 som biskop i Härnösands stift. Forskarnas åsikter om Franzéns diktning kan sammanfattas som följande: Franzéns läggning var såtillvida germansk att han saknade den spelande kvickheten och var oförmögen att skriva en lyckad satir, medan friskhet i känslan, innerlighet, enkelhet och naturlig godhet är påfallande drag i de dikter, i vilka han är sig själv.” (Mjöberg & Hagelstam 1963: 61.)

Vilka var då Franzéns kontakter till Lappland och samerna? Medan han var kvar i Finland besökte han uppenbarligen endast Torneå (år 1794). Där fick han och hans reskamrat Porthán information om finska Lappland och om samerna. Efter det han i Sverige blivit biskop i Härnösand, besökte han troligen de svenska samerna oftare. I Sverige skrev han också lustspelet *Audiensen* eller *Lappskan i Kungsträdgården*.

Dikten *En Lappsång*, som börjar med orden *Spring min lilla ren* är ursprungligen en del av diktverket *Emili*, eller en afton i Lappland, som är skrivet 1798–1802 och utkom för första gången i Åbo 1810. En del forskare anser att prästhustrun Maria Garvolias (1740–1808) märkliga öde var det som rörde Franzén och som ledde till dikten *En Lappsång*. Maria Garvolias första äktenskap var barnlöst men sedan gifte hon sig med David Erik Högman (1733–1781), som var kyrkoherde i Utsjoki 1766–1781 och de fick tio barn. Sedan dog han, men Maria blev kvar i Utsjoki. Då Henrik Sund, som var Högmans studiekamrat fått reda på att kyrkoherden i Utsjoki hade dött, så sökte han den tjänsten i Utsjoki. Det bör nämnas att Maria var Sunds ungdomskärlek. Sund stannade i Utsjoki i 12 år. De fick ett barn tillsammans. En del av Marias barn från äktenskapet med Högman blev kvar i Utsjoki, där en del samer ännu i dag bär släktnamnet Högman (på samiska *Hievgemánni*). Som grund för dikten ligger också de samiska kärleksdikter, som på 1700-talet spred sig bland de europeiska bildade kretsarna

med hjälp av Schefferus verk *Laponia*. (Hyyryläinen 2010: 166) I de nordiska grannländerna är Franzén inte känd. (Muntlig information från Gunnar Kollström, Kirkenes.)

Långt senare mitt under brinnande krig, andra världskriget, utgav István Átányi (1941) i tidskriften *Virittäjä* en lång artikel om hur Sirmas två diktjojkar har påverkat världslitteraturen. Han betonade särskilt att Schefferus inte förstod samiska och att innehållet är ganska summariskt återgivet på latin. Han omnämner att Sirmas kemisamiska språk har utforskats av Otto Donner, J.K. Qvigstad och E.N. Setälä. Året innan Átányis artikel utkom hade Erkki Itkonen analyserat dessa två texter och funnit t.ex. en del ortnamn (Itkonen 1940). Átányi nämner inga översättningar till ryska (måne det pågående kriget var orsaken), men den saken rättas till av prof. V. Kiparsky i ett av de följande numren av *Virittäjä*. Kiparsky berättade om en dikt ”Lappens sång”, som hade utgivits i *Literaturnaja Gazeta* år 1830 och som han igenkände som *Spring min snälla ren* av Franzén. Det finns dock ingen hänvisning till Franzén i samband med dikten. Översättaren hette V. Sjemiot och han hade bott i Björneborg 1828–1829. I sin översikt om Finland i den ryska litteraturen nämner Kiparsky ingenting om denna dikt. (Átányi 1941: 110–122, Kiparsky 1941: 238–239.)

Vi som bor i väst tror ofta att ryssarna tidigare levde isolerade och inte kände till annat än de stora dragen i världslitteraturen. Det att Küchelbecker och också andra före honom har översatt och utgivit samiska jojkar visar att man i Ryssland noggrant följde med också relativt marginella företeelser. Också de ryska samerna var öppna för intryck från fjärran länder. Man dansar till exempel ännu i dag kadrilj, som ursprungligen är en fransk hovdans.

Å andra sidan verkar det som om den fåtaliga befolkningen på Kolahalvön knappast har känt till dessa ryskspråkiga dikter om samerna. Standardverket av Kharuzin om samerna på Kolahalvön från 1890 har många citat från Schefferus, men inte om jojkarna. Undertecknad har hittills ännu inte sett ett enda omnämnande om Schefferus i de ryska författarna, som besökte Kolahalvön på 1800-talet.

Slutsats

Är Küchelbeckers dikt en direkt översättning av Franzéns *Spring min snälla ren*, eller är hans *A Song to A Lapp* ett slags systerdikt till Franzéns *Lappgos-sens sång*? Teoretiskt sett kan Küchelbecker ha läst Franzéns sång eftersom den ju utkom 1810, medan hans dikt utkom 1815. Dikternas namn är mycket nära varandra, men det förutsätter dock att någon skulle ha översatt Franzéns dikt antingen till tyska eller ryska så att Küchelbecker hade kunnat ta del av innehållet. För att få reda på den frågan borde man ha mera material t.ex. om Küchelbeckers språkkunskaper och om hans kontakter till Finland. Än så länge får vi lämna frågan öppen: översättning eller parallella dikter?

Till slut några exempel på dessa ryska, svenska och tyska texter, som här har presenterats:

Olaus Sirma/Schefferus år 1673
(Kulnasatj, min lilla vaja)

Олень мой, Кульназатц,
 Маленький мой олень,
 Надо нам спешить,
 Предстоит нам дальний путь
 По болотам и просторам равнин,
 И песен не хватит нам.
 Не томи меня, болото Кайга,
 Тебе, топь Кайльви, кричу «Прощай».
 Много мыслей теснится во мне,
 Когда я еду по болоту Кайге.
 побыстрее и полегче несись, олень мой,
 Чтобы скорее добраться туда,
 Где увижу я милую мою.
 Смотри хорошенько вперед,
 Олень мой Кульназатц,
 Неужели не видишь ты, как она умывается?
 Какими любовными песнями
 Они подгоняют в пути оленей влюбленным?
 Всякая дорога кажется бесконечной и несносной.
 (till ryska av Zolotilov 1929)

Sirma/Schefferus år 1673
(Må solen lysa varmt på Ekorrvattnet)

Солнце ясное, озари болота Орре.
 Если б мог я,
 На вершины пихт взобравшись,
 Вновь тебя увидеть,
 О болото Орре,
 Я бы не замедлил,
 Ведь среди цветов его
 Гуляет моя дорогая.
 Я б туда помчался,
 Разрубая ветви, зеленые ветви.
 Вслед за облаками я б туда помчался
 К заветному Орре,
 Если б мог,
 На крыльях я б туда помчался.
 Но, увы, нет крыльев,
 Нет чирковых крыльев,

Нет и ног гусиных,
 Чтоб могли помочь мне
 До тебя добратся.
 Ты ждала так долго,
 Столько дней прекрасных,
 Лучших твоих дней.
 Ты меня искала милыми глазами
 И любимым сердцем.
 Если убегаешь от меня далеко,
 все-таки тебя наконец достигну.
 Что сильнее вяжет, чем стальные цепи?
 Так любовь нам вяжет мысли и желанья,
 Мотыльков желанья –
 Это только ветер,
 юноши желанье – в неотступных думах.
 Если бы я думам этим предавался,
 я сошел бы скоро с верного пути.
 Но одно я знаю, я придумал способ,
 как тебя найти.
 (till ryska av Zolotilov 1929)

Песнь Лопаря
 (Küchelbecker 1819)

Возвратись скорее, Зами
 Возвратись! Бегут часы!
 Хладно Севера дыханье,
 Грозно моря колыханье,
 Лед сковал мои власы!
 Зами! Зами! Я сгараю,
 Я любовью окрылен!
 Быстрый ток шумит с утеса,
 Воет волк во мраке леса,
 Путь мятелью занесен!
 Сани мчатся, лук натянут!
 По снегу мелькает тень!
 Милый образ предо мною!
 Не страшусь! Лечу стрелою.
 Чуток верный мой олень!
 С высоты угрюмой сосны
 На долину брошу взор:
 Не узрю ль тебя в долине?
 Пронесуся по пустыне,

jfr. von Kleists dikt Lieb eines
 Lappländers

Komm, Zama, komm!
 Lass deinen Unmuth fahren,
 O du, der Preis
 Der Schönen! Komm!
 In den zerstörten Haaren
 Hängt mir schon Eis.
 Du zürnst umsonst. Wir
 giebt die liebe Flügel,
 Nichts halt mich auch;
 Kein tiefer Schnee, kein
 Sumpf, kein Thal, kein Hügel
 Hemmt meinen lauf.
 Ich will im Wald auf
 Hohe Bäume klimmen,
 Dich auszuspähn,
 Und durch die Flut der tieffeten
 Ströme schwimmen,
 Um dich zu sehn.
 Das dürre Laub will ich vom

<p> Перейду стремнины гор! Я и лист стряхну с березы И тростник ногой стопчу: Он тебя не скроетъ, Зами! И за бурными морями, Всюду милую сыщу! Так! И там, в краю далеком, В Заиртышской стороне, Там где вечно бури дышат, Там леса мой зов услышат, При трепещущей луне! Чу! Залаяла лисица Захрапел во сне медведь! Вдруг огни и все собралися, И рассказы начались И плетут дружнее сеть! Возвратись скорее, Зами! И проч. </p>	<p> Strauche pflücken, der dich verdeckt, Und auch der Wies' ein jedes Rohr zernicken, das dich versteckt. Und soltest du, weit übers Meer, in Wüsten Verborgen seyn; So will ich bald an Grönlands weissen Kûsten Nach Zama schreyn. Die lange Nacht kommt schon. Still mein Verlangen, Und eil zurück! Du kömmt, mein Licht! Du kömmt, mich zu umsanzen? O, welch ein Glück! </p>
---	---

En Lappsång (Franzén 1810)

Spring min snälla ren
 över berg och fält!
 Vid min flickas tält
 får du krafsa sen.
 Ymnig mossa är
 under drivan där.

Dagen är så kort,
 vägen är så lång.
 Spring du vid min sång!
 Låt oss skynda bort!
 Här är ingen ro,
 här blott ulvar bo.

Se, där flög en örn;
 säll den vingar har!
 Se, hur molnet far!
 Satt jag i dess hörn,
 såg jag re'n kanske
 dig därborta le.

Du, som hjärtat här
fångade i hast,
så en vildren fast
vid en tam man snär!
O, du drar mig mer
än en fors dit ner.

Sen jag dig fick se,
tusen tankar jag
har båd´ natt och dag.
Tusen äro de
och blott en ändå:
att dig äga få.

Du må gömma dig
bakom dældens sten
eller med din ren
fly till skogs för mig;
undan, undan skall
både sten och tall.

Spring min snälla ren

Källor

- Aikio & Itkonen & Sammallahti (red.) 1974: *Skabmatolak. Sabmelaš kirjjalašvuoda antologijja. Tulia kaamoksessa. Saamelaisen kirjallisuuden antologia*. Helsingist/Helsingissä: Otava.
- Alymov 2006: Alymovs brev till prof. Wiklund. – Rantala Leif (red.), *Dokument om de ryska samerna och Kolahalvön*. Lapplands universitets pedagogiska publikationer 15. Rovaniemi: Lapplands universitet.
- Átányi, István 1941: Kahden vanhimman tunnetun lappalaisen runon vaikutus maailmankirjallisuuteen. – *Virittäjä* 1941: 110–122.
- Franzén, Frans Mikael [1929]: Lappgossens visa. – *Sjung!* Elfte upplagan sammanställd och utgiven av I. Appelberg och I. Rosqvist 1929. Hangö: Hangöbladets tryckeri aktiebolag.
- Hyyryläinen, Toivo 2010: *Polkuja pohjoissuomalaiseen kulttuurihistoriaan. Artikkeleita, esitelmiä ja kirjoituksia 1979–2010*. Oulu: Yli-Iin seurakunta.
- Itkonen, Erkki 1940: Olaus Sirman kotiseudusta ja kielestä. – *Virittäjä* 1940: 334.
- Kiparsky, V. 1941: ”Juokse porosein” myöskin venäjäksi. – *Virittäjä* 1941: 238–239.

- Küchelbecker = Кюхельбекер Вильгельм Карлович 1819: Песнь Лопаря. – *Сын Отечества*. Ст. Петербург. 158–159.
- Mazja = Мазья М. Г. 1982: Раннее переводное стихотворение В. К. Кюхельбекера «Песнь лапландца». *Русская Литература* 3. Ленинград. 160–164.
- Mjöberg & Hagelstam 1963: *Svensk litteraturhistoria för den högre undervisningen* av Joshua Mjöberg. Omarbetad för svenska skolor i Finland av Magnus Hagelstam. Sjätte upplagan. Helsingfors: Söderström.
- Ruong Israel 1963: *Samerna*. Stockholm: Aldusserien.
- Schefferus J. = Шеффер Иоганн 2008: *Лапландиа*. Ред. Татьяна Лукьянченко. Москва.

Jag tackar Ilkka Paatero för hans stora hjälp i sammanställning av denna artikel.